

**L'ascendent simbòlic del catedràtic: Meritocràcia, submissió i
autoreproducció de la jerarquia a l'acadèmia
Crítica des de dins a la fal·làcia meritocràtica de l'acadèmia**

En el context universitari, la figura del catedràtic no només exerceix autoritat intel·lectual, sinó que simbolitza una mena de consagració social, el punt culminant d'un camí que —almenys en teoria— s'hauria d'haver recorregut per mèrits propis. Aquesta posició d'excel·lència es projecta cap avall com a model i com a promesa, especialment per a perfils d'estudiants que, en molts casos carregats de responsabilitat familiar, aspiren a la mobilitat social ascendent mitjançant la via acadèmica. El sistema els fa creure -o ells i elles ho volen creure... com sempre, estructura i agència...- que la combinació d'esforç, talent i perseverança conduirà inevitablement al reconeixement i a la promoció, convertint la meritocràcia en un relat hegemònic que justifica desigualtats i legitima jerarquies.

Parlo des d'una trajectòria de més de tres dècades a les universitats del país. He aprovat i desaprovat de tot, havent travessat totes les instàncies d'avaluació que corresponen a la meua generació i antiguitat: concursos docents de tota mena, finalment acreditada com a professora titular i catedràtica d'universitat, cinc sexennis de recerca, sis quinquennis docents, responsabilitats com a investigadora principal de projectes i grups de recerca consolidats, d'innovació docent, membre de tribunals, i directora o responsable de departaments, doctorats, màsters i assignatures o equips docents d'espais curriculars específics. I per això, l'habitual estigmatització i acusació de parlar d'aquest tema, per pur ressentiment des de l'exclusió -que gairebé sempre és una fal·làcia recurrent quan es qüestiona el sistema des de fora dels seus privilegis-, en aquest cas no és aplicable ni podria ser-ho: soc una persona amb un relatiu èxit dins d'un sistema que proposa constants tancaments de classe i cercles de difícil accés.

La meua crítica sorgeix, precisament, des de dins. Tot i que com a dona, és important assenyalar que he construït la meua carrera de manera diguem-ne poc ortodoxa, sense padrins ni madrines, cosa ben poc habitual a l'acadèmia -especialment en la meua generació-, encara que podria ser més per l'esdevenir dels fets que m'han envoltat, que per una cerca o motivació pròpia. Com sigui, aquesta condició m'ha permès mirar amb certa lucidesa -i també amb solitud- el funcionament d'un sistema que, lluny d'operar per mèrits, es reproduïx mitjançant estructures de poder, jerarquies simbòliques i relacions de complicitat.

Cal dir-ho clarament: hi ha mèrits, i molts, en una gran quantitat de persones del món acadèmic. Aquesta crítica no és una acusació ni una esmena a la totalitat. Conec i reconec companyes i companys que han accedit als llocs de responsabilitat amb rigor, compromís i solvència. Però això no anul·la la realitat estructural que aquí s'exposa: un sistema que, com a tal, funciona a través de mecanismes que afavoreixen la reproducció de l'elit, l'autoselecció, i els intercanvis recíprocs de favors, lleialtats i silencis.

D'aquesta manera, el discurs meritocràtic, actua com a cobertura ideològica d'una realitat profundament asimètrica. Els mèrits —entenent-los com capacitats, aportacions o rigor— no es reflecteixen fidelment en els indicadors que haurien de validar-los.

El credencialisme regnant, que hauria de reflectir el valor dels mèrits individuals, es basa en mecanismes aparentment objectius com les publicacions en revistes indexades, els trams de recerca o docència, les acreditacions per a categories laborals i els concursos “competitius” per accedir a recursos o places. Però darrere d’aquesta façana de rigor, s’hi amaga un funcionament profundament jeràrquic, opac i sovint corporatiu. Sabem que, amb algunes excepcions, aquests processos estan travessats per desigualtats d’accés, codis tàcits, xarxes informals i pactes de reconeixement mutu.

Publicar no és només qüestió de qualitat: és també d’accés. L’acreditació no avalua la capacitat pedagògica, ni la qualitat del pensament crític. Els concursos sovint són meres escenificacions per validar decisions prèvies. I dins aquest context, qui no participa d’aquestes dinàmiques o no accepta el joc d’intercanvis simbòlics i materials, queda exposat a la marginalitat, al qüestionament o a la invisibilització. A l’hora de la veritat, la carrera acadèmica no es juga només al laboratori, a l’aula o a les publicacions, sinó en les xarxes de poder que marquen qui entra, qui puja i qui es queda fora. Aquest ideal meritocràtic no només és inexistent en la pràctica: actua com a ideologia de legitimació d’un sistema que, en realitat, funciona per altres vies. Els mèrits —entenent-los com la capacitat, la creativitat o la contribució significativa al coneixement— no es corresponen amb el que el sistema acredita formalment.

Sabem -amb les excepcions de sempre- que el sistema no premia el coneixement ni la innovació, sinó la capacitat d’inserir-se en xarxes de poder, de lleialtat i d’intercanvi. Publicar no depèn només de la qualitat, sinó de l’accés a les revistes, dels contactes amb qui les edita, del reconeixement mutu entre iguals que es voten els sexennis. Les acreditacions no mesuren les capacitats docents ni la contribució crítica, sinó que són aplicacions mecàniques d’un sistema de puntuació que prioritza la quantitat, la conformitat i la reproducció acrítica. Els concursos, presentats com a procediments nets i objectius, són en molts casos farses elaborades per validar una elecció ja presa d’endavant.

En aquest context, la participació en xarxes jeràrquicament establertes esdevé la via real de promoció. No es tracta només “d’estar ben relacionat”, sinó d’acceptar les regles tàcites d’un mercat d’intercanvis simbòlics i materials: codireccions, signatures creuades, favors institucionals, silenci davant abusos, suport en tribunals. És aquest ecosistema —i no una hipotètica competència justa— el que habitualment determina qui prospera, qui és invisibilitzat i qui acaba abandonant l’itinerari acadèmic.

És aquí on la figura del catedràtic —i el seu ascendent simbòlic— juga un paper central. En la pràctica, el catedràtic no és només un professional amb més anys de carrera, sinó que ocupa un lloc d’autoritat gairebé sacralitzada dins l’ecosistema universitari. Representa —per acció o per omissió, per mèrits o per acumulació d’acreditacions— una figura totalitzadora que, en un sistema on el prestigi actua com a capital simbòlic, és vista molt sovint com una veu infal·lible, com un oracle. Tot el que diu “va a missa”, com si la seva paraula, i no el contrast crític o el debat, fos la font legítima de validació acadèmica. Aquest funcionament no és anecdòtic: s’ha convertit en un patró estructural. En un entorn on les jerarquies pesen més que les idees, i on la por a la discrepància pot tenir conseqüències reals sobre les trajectòries professionals, el criteri del catedràtic no és només una opinió entre moltes: és la vara de mesurar, la norma, la doctrina.

Aquesta aura de prestigi reforça, especialment entre persones joves, ambicioses o pressionades per assolir l'èxit acadèmic i social, una fantasia de promoció basada en la proximitat amb el tòtem. La seva paraula pot decidir si una idea prospera, si una beca és viable, si un projecte rep suport, si una carrera “val la pena”. Així, el catedràtic no només marca la pauta, sinó que genera imaginaris de dependència que fan pensar que tot passa —i ha de passar— pel seu aval. L'autoritat acadèmica es converteix en autoritat total, i la seva presència simbolitza l'entrada al cercle selecte del reconeixement.

Ara bé, cap tòtem opera sol. Aquest sistema d'autoritat necessita, per sostenir-se, d'un entorn de persones comparses i adulesores que, situades en llocs intermedis, fan de pont, de filtre i d'amortidor, i que, a la vegada, obtenen beneficis tangibles d'aquesta posició de proximitat. Aquests actors o actrius—siguin persones col·laboradores, doctorandes, postdocs, o col·legues subalterns— actuen sovint com a bufons del rei: gaudeixen de certes llibertats, poden jugar amb els límits del poder, però mai no el qüestionen, perquè la seva existència mateixa depèn d'ell. En realitat, són els que donen forma, volum i escenificació al poder del catedràtic: l'ajuden a construir el seu prestigi, el reafirmen simbòlicament i li fan de mediador amb les noves generacions. Sense aquests intermediaris, la captació i l'adhesió dels nous talents no funcionaria amb la mateixa eficàcia.

Però el paper d'aquestes figures no és només funcional: és profundament compromès. Sovint esdevenen més que còmplices: són participants necessaris d'aquest entramat, al punt que, quan prenen consciència de la lògica a la qual serveixen, ja no poden sortir-ne. El sistema no els ho permet. O bé esdevenen més papistes que el papa —sobrecompensant amb zel, rigidesa i ortodòxia qualsevol possible desviació—, o bé són percebuts com a persones traïdores. I en aquest segon cas, són penalitzats per partida doble: pateixen l'ostracisme per part del cercle de poder que abans els acollia, i la desconfiança dels col·legues “de fora”, que els veuen com a exponents d'un sistema en el qual han participat activament.

Aquest bucle genera un desert vincular i emocional de gran duresa: trencar amb el cercle del poder pot significar quedar-se sense aliats, sense mentories, sense suports institucionals, i sense accés als recursos que fan possible una carrera acadèmica. És un risc que molt poca gent pot assumir. El resultat és la paràlisi, el silenci o, en el millor dels casos, una dissidència soterrada que difícilment arriba a ser una confrontació real. El sistema, així, es manté no només pel poder de qui l'encapçala, sinó per la por de perdre-ho tot de qui el sosté des del mig.

Per l'alumnat amb una forta pressió per “aconseguir-ho”, l'accés a aquests cercles pot semblar una oportunitat única. Però en realitat, els atrapa en dinàmiques de dependència i submissió, on la llibertat crítica i l'autonomia intel·lectual queden ofegades per la necessitat de formar part d'un entramat que exigeix lleialtats i contraprestacions. La meritocràcia, com a discurs, esdevé així un instrument de control i exclusió: promet igualtat d'oportunitats, però serveix per encobrir pràctiques de cooptació i desigualtat estructural.

Ara bé, per entendre per què aquest mecanisme funciona amb tanta eficàcia, cal també posar el focus en el perfil d'aquest alumnat o novells de la carrera acadèmica. Sovint es tracta de persones amb trajectòries marcades per l'autoexigència, l'acumulació de reconeixements previs i un alt compromís amb l'estudi com a via de mobilitat social o autorerealització. Moltes provenen de contextos familiars en què el projecte educatiu ha estat viscut com una aposta col·lectiva, gairebé redemptora, i carreguen sobre les seves espatlles expectatives socials i emocionals molt altes.

D'altres han estat educades sota valors de superació personal, sacrifici i lleialtat a l'autoritat de prestigi (familiar, acadèmica, el que sigui), i troben en el reconeixement del "mestre" una validació identitària profunda. Això les fa especialment vulnerables a la seducció del poder simbòlic del catedràtic i de les estructures que representa. No és tant una qüestió de debilitat personal com d'exposició estructural. És a dir, certes disposicions psicosocials o culturals poden intensificar aquesta dependència -la por a decebre, la tendència a la sobreadaptació, la necessitat d'aprovació-, però en cap cas la determinen de manera individual ni autosuficient. Aquestes vulnerabilitats són explotades i modulades pel sistema i les seves agències, que les integra com a parts del seu funcionament habitual. En altres paraules: l'estructura genera les condicions i la gramàtica, però cadascú hi arriba amb un accent propi.

El problema és que, una vegada dins del sistema, aquestes persones difícilment poden dissociar la seva trajectòria personal del reconeixement que reben dels agents de poder. Això provoca un efecte d'adhesió emocional i cognitiva molt difícil de revertir. Quan la figura de l'autoritat "et truca", et distingeix, et fa lloc, el vincle es viu com una prova de vàlua íntima, com una elecció "merescuda". I aquesta sensació d'haver estat reconeguda -i no pas cooptada- és el que dificulta tant la crítica posterior. No només per por de perdre l'oportunitat, sinó perquè trencar amb aquest vincle és trencar també amb una part de la pròpia identitat construïda en el trajecte acadèmic.

Per això, sovint, quan aquestes persones comencen a adonar-se del funcionament estructural de què participen, ja és massa tard per sortir-ne sense costos personals i emocionals molt alts. En lloc de qüestionar el sistema, tendeixen a racionalitzar-lo, a repetir-ne els patrons, o a esdevenir, elles mateixes, agents de transmissió d'aquest poder. Així es perpetua el cicle: el sistema no sols captura cossos i trajectòries, sinó que forma mentalitats adaptades a la seva reproducció.

És per això que la crítica no és a les persones individuals que han prosperat, sinó al sistema que condiona, amordassa i transforma la recerca de coneixement en un exercici de supervivència institucional. Un sistema que, sota la bandera del mèrit, premia la conformitat, penalitza la dissidència i converteix el reconeixement en una moneda de canvi.

Ara bé, per molt que expliquem i compreguem —individualment i estructuralment— el funcionament d'aquest sistema, una altra qüestió molt diferent és què cal fer institucionalment. I aquí cal ser contundents: no n'hi ha prou amb relats de presa de consciència o compromisos ètics individuals. Cal activar mecanismes institucionals efectius. En primer lloc, investigar totes les denúncies —en totes les seves formes, formals o informals—, tot entenent que els sistemes de prevenció no estan funcionant quan hi ha asimetries de poder tan consolidades. En segon lloc, cal assumir que aquelles persones que ocupen càrrecs estratègics dins les estructures universitàries i que actuen com a tentacles d'aquestes xarxes de cooptació i reproducció jeràrquica, no poden continuar exercint el poder mentre es fa la recerca dels fets. No es tracta d'un càstig, sinó d'un exercici de responsabilitat institucional. Només així aquestes persones podran esdevenir, eventualment, part de la solució a un problema estructural que han contribuït —i continuen contribuint— de manera decisiva a generar i sostenir. Sense aquesta retirada temporal del poder institucional, no hi ha garanties ni confiança possible. No hi ha procés de transformació creïble. Ni per les víctimes, ni per la comunitat acadèmica, ni per la societat que sosté la universitat com a institució pública.

Només si assumint com a pròpies les denúncies i alhora denunciem nosaltres mateixos aquesta lògica, podrem obrir espais reals d'integritat, pluralitat i justícia dins l'acadèmia. Per la meua part, penso que denunciar aquest funcionament, des dels llocs de privilegi acadèmic que tan poques i pocs tenim, no és un exercici de cinisme, sinó de responsabilitat. Cal desactivar el relat meritocràtic per obrir espais reals de reconeixement a la diversitat de trajectòries, a la crítica interna i a la independència intel·lectual.

En aquest sentit, cal fer també una necessària lectura des del gènere i el feminisme. Encara que en aquest sistema també hi ha dones que han assolit posicions de prestigi i s'han adaptat -o fins i tot beneficiat- dels mecanismes de poder i del credencialisme imperant, no podem obviar que l'arquetip del poder acadèmic continua responent, majoritàriament, a una lògica patriarcal. El model de catedràtic-tòtem, com a autoritat centralitzada, indiscutible i proveïdora de legitimitat, és una rèplica fidel dels patrons masculins de jerarquia i domini que travessen totes les estructures socials. L'autoritat acadèmica, es projecta no només amb ascendència intel·lectual, sinó amb una càrrega de poder simbòlic i institucional que tendeix a sacralitzar-se i a protegir-se. I, massa sovint, aquesta autoritat es fonamenta en la capacitat d'atracció, de captació i de submissió de perfils joves, especialment dones, que cerquen reconeixement i promoció dins el sistema.

Aquest sistema reproduceix rols de gènere que premien la submissió, castiguen la dissidència i invisibilitzen la cura, la col·laboració horitzontal o les epistemologies situades. L'acadèmia, amb tota la seva retòrica de modernitat i excel·lència, continua funcionant en molts casos com un espai d'exclusió subtil —i no tan subtil— per a les veus que desestabilitzen l'ordre establert. El feminisme no només denuncia aquesta reproducció patriarcal del saber i del poder, sinó que proposa una altra manera d'estar, de fer i de construir coneixement: una universitat menys vertical, més crítica, més col·lectiva i, sobretot, més justa.

És des d'aquesta mirada que cal subratllar com aquest sistema d'autoreproducció jeràrquica i simbòlica està profundament travessat per aquestes lògiques patriarcal. Insisteixo: és compatible que hi hagi dones amb alts nivells de credencialisme perfectament integrades dins d'aquest funcionament (com, si es vol veure així, jo mateixa), amb un model universitari que s'ha consolidat i continua essent hereu —i reproductor— d'un repartiment de poder profundament masclista.

És en aquest context que l'asimetria de gènere esdevé especialment perillosa. Perquè no només configura qui accedeix al poder, sinó també com s'hi accedeix i a quin cost. Els codis tàcits de lleialtat i de reconeixement dins l'acadèmia reproduïxen la lògica patriarcal: qui ocupa el centre del poder marca les regles, i qui vol formar-ne part ha de saber adaptar-s'hi, sovint a costa de silenciar, cedir, consentir o imitar. Així, no es tracta només de denunciar la manca de paritat formal, sinó de desmuntar les estructures que perpetuen una forma de dominació subtil, que combina l'excel·lència amb la intimidació, la tutela amb l'exigència emocional, i la promoció amb l'explotació. Un sistema que continua veient el feminisme com una amenaça a la seva autoritat, i no com una oportunitat per repensar radicalment les relacions de poder dins del saber. I atenció... que aquest funcionament no és neutre. Està travessat per dinàmiques de gènere que situen les dones —i especialment aquelles que dissenteixen, qüestionen o trenquen el guió establert— en una posició de risc: risc d'exclusió, de desqualificació, de violència simbòlica i fins i tot, com sabem dolorosament, de violència sexual o coercitiva. És per això que la crítica feminista no és un afegit complementari, sinó una eina central per entendre i revertir el funcionament opac i elitista de la universitat. Sense una mirada feminista estructural, qualsevol proposta de transformació queda incompleta.

En definitiva, l'acadèmia no pot continuar presentant-se com un espai de promoció per mèrits quan, en realitat, perpetua una aristocràcia del saber blindada per mecanismes d'autoreproducció. Aquesta arquitectura jeràrquica no només impedeix la circulació del coneixement crític, sinó que facilita —i sovint protegeix— formes d'abús de poder que prenen cos en pràctiques tan greus com la coerció sexual o la instrumentalització emocional dins de grups de recerca aparentment excel·lents. No parlem de casos aïllats, sinó de sistemes de legitimació mútua, de cooptació i de silenci, on el prestigi acadèmic serveix de pantalla i d'escut. Aquests grups s'organitzen jeràrquicament, es promocionen col·lectivament, però al voltant d'una figura de poder que marca les regles, selecciona qui entra i qui no, i estableix dinàmiques que sovint combinen submissió acadèmica, dependència emocional i, masses vegades, formes de violència soterrada o explícita. I aquí rau el nucli més fosc del sistema: l'aliança entre prestigi institucional i impunitat personal.

Com deia Ernesto Guevara Lynch, i cal repetir-ho sense dogmatismes, cal ser molt durs amb els durs. El drama és que, en aquesta acadèmia, encara hi ha massa gent molt tova amb els durs, i extremadament dura amb les persones toves. Ja va sent hora de revertir aquesta lògica. Cal obrir espais reals on les dissidències estructurals —les que qüestionen el sistema en el seu conjunt— puguin ser acollides com a motor de transformació, i no com a amenaça a neutralitzar. Una universitat pública no pot permetre's continuar protegint les formes més sofisticades de violència estructural. I tampoc pot seguir empetitint-se, com ha fet amb el procés de Bolonya, sota el pes de la mercantilització, l'èxit de manual, l'elitització meritocràtica i el credencialisme buit. Només una universitat radicalment oberta, plural i crítica pot recuperar el seu sentit com a eina viva de transformació social.

Per acabar, una aposta. Tot això que he descrit —amb cruesa i sense embuts— no té per què ser irreversible. No parlo d'idealisme, sinó de responsabilitat històrica. Hem arribat fins aquí perquè massa gent ha callat, ha mirat cap a una altra banda, o s'ha convençut que era millor adaptar-se que resistir. Però hi ha una altra universitat possible. Una universitat que no tingui por de mirar-se al mirall. Que reconegui els seus errors no com a excepcions, sinó com a símptomes. Que no només permeti la dissidència, sinó que la protegeixi i l'escolti. Una universitat que no exigeixi adhesió, sinó criteri; que no castigui el dubte, sinó que el cultivi. Una universitat que, en lloc de reproduir el món tal com és, s'atreveixi a imaginar-lo -i a construir-lo- d'una altra manera. De ben segur que en aquest camí, ple de contradiccions però també d'esperança, ens hi trobarem moltes i molts. I aquest serà, potser, el primer senyal que una altra universitat ja comença a néixer. No per venjança o mera ambició de mobilitat social ascendent, sinó per la indignació saludable davant qualsevol injustícia, que ens interpel·la com a part del nostre país i el nostre temps, convocant-nos -com podria ser, si no...- a la rebel·lia.

30 de juliol de 2025

Elisabet Almeda Samaranch

Catedràtica de Sociologia de la Família i el Gènere

Membre del Departament de Sociologia de la UB

Integrant del Grup de recerca Copolis. Benestar, Comunitat i Control social

Exdirectora del Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la UB

Coordinadora del Programa de Doctorat Interuniversitari en Estudis de Gènere: Cultures, Societats i polítiques (UB-UAB-URV-UdG-UVic).